

Halina Mielicka-Pawłowska, *Duchowość ponowoczesna. Studium z zakresu socjologii jakościowej*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2017, ss. 347.

We współczesnym świecie zyskują na znaczeniu nowe ruchy religijne, oferujące atrakcyjne formy religijności i duchowości, nowe sposoby doświadczeń ludzkich i poszukiwania sensu codziennego życia. Te nowe nurty religijności i duchowości nie zatrzymują się przed drzwiami Kościołów chrześcijańskich, lecz wpływają w różnoraki sposób na ludzi wierzących i ich przeżywanie chrześcijańskiej wiary. Spluralizowanie się sceny religijnej wydaje się sytuacją normalną, czego nie można już interpretować wyłącznie w świetle teorii sekularyzacyjnej. Nowe formy religijności i duchowości są przejawem procesów subiektywizacji i indywidualizacji (prywatyzacji społecznych form religii – Thomas Luckmann; prywatyzacji religijnych form habitusu – Peter L. Berger; prywatyzacji religijnych decyzji – Niklas Luhmann). Indywidualizacja religijności i duchowości polega na tym, że jednostka sama wybiera określone elementy chrześcijańskiej tradycji i pozostaje otwartą na wpływy innych religii i nurtów ideowych. Staje się ona w ten sposób kreatorem swojej religijności.

We współczesnej literaturze socjologicznej duchowość, często określana jako nowa duchowość, rozumie się znacznie szerzej niż w ujęciach kościelnych. Jesteśmy dzisiaj świadkami narodzin różnego rodzaju duchowości, które rozwijają się bez najmniejszych odniesień do Boga. W krajach zachodnich zmienia się stosunek do duchowości, która nie zawsze ma powiązania z religią, a nawet kształtuje się w pełnej izolacji od tradycyjnych religii. Współczesna duchowość dobrze funkcjonuje w kontekście ponowoczesnej kultury. Podobnie jak kultura zmierza ona w kierunku wyraźnego eklektyzmu i synkretyzmu oraz czerpie swoje wierzenia, mity i symbole z różnych tradycji kulturowych. Nacechowana jest poznawczym indywidualizmem, który przyznaje jednostce prawo do interpretacji i wyboru swojej duchowości, niekiedy jest nazywana religijnością ponowoczesną.

Można by powiedzieć, że coraz więcej ludzi współczesnych postawionych wobec alternatywy „religijność kościelna albo niereligijność” decyduje się na trzecią drogę, a mianowicie, na religijność pozakościelną lub różne formy nowej duchowości. Poza Kościołami rozwijają się różne formy duchowości („nie jestem religijny, ale poszukuję duchowości”). Są one dość kompatybilne z kulturą ponowoczesną, z jej charakterem indywidualistycznym (często w opozycji do zinstytucjonalizowanej religii). W rzeczywistości nie ma jednej nowej duchowości, należy raczej mówić o duchowości w liczbie mnogiej, lub o różnych drogach i stylach duchowości. Dla socjologa duchowość nie jest tylko „produktem” działań jednostek, ale ma swoje uwarunkowania społeczne i odnosi się do wierzeń i wartości obecnych w danej kulturze.

Pod koniec XX wieku rozumienie duchowości uległo tak daleko idącym zmianom, że zaczęło ono obejmować wszelkie formy wiary w istnienie rzeczywistości pozaempirycznej, wiary w istnienie jakichś sił potężniejszych od ludzi. Termin „nowa duchowość” używany przez socjologów religii na określenie tego rodzaju wierzeń nie doczekał się zbyt wielu opracowań w polskiej literaturze socjologicznej, opublikowanych na przełomie wieków. W pierwszej dekadzie XXI wieku określenie religijności ponowoczesnej jako

duchowości i nowej duchowości stało się faktem w socjologii, psychologii i antropologii kulturowej.

Tym nowym formom duchowości kształtującej się poza strukturami Kościołów chrześcijańskich poświęcone jest niezwykle wartościowe studium socjologiczne Haliny Mielickiej-Pawłowskiej pt. „Duchowość ponowoczesna. Studium z zakresu socjologii jakościowej”. Składa się ono z siedmiu rozdziałów, poprzedzonych wstępem oraz kończy się podsumowującym zakończeniem. Rozległa bibliografia świadczy o naukowych kompetencjach Autorki i jej erudycji (rozdział I – Duchowość jako przedmiot badań socjologicznych; rozdział II – Poznawanie rzeczywistości. Metodologia badań własnych; rozdział III – Ogólne rozumienie pojęcia duchowości; rozdział IV – Transcendentne doświadczenie własnej duchowości; rozdział V – Transgresyjne rozumienie pojęcia duchowości; rozdział VI – Gnostyczne rozumienie pojęcia duchowości; rozdział VII – Postawy wobec sacrum a duchowość).

W rozdziale pierwszym o charakterze teoretycznym zostały omówione teorie socjologiczne na temat religijności i duchowości. O religijności można mówić wtedy, gdy identyfikacja z Kościołem staje się elementem tożsamości jednostki, duchowość zaś jest pojęciem wskazującym na istnienie religijności pozainstytucjonalnej. To, co różnicuje religijność i duchowość, jest określane postawą wobec Kościoła, duchowość zaś występuje w dwóch postaciach: jako duchowość religijna i duchowość niereligijna. Dokładna analiza znaczeń przypisywanych terminowi „duchowość” pozwoliła wyłonić jej trzy wymiary: duchowość transcendentną, duchowość transgresyjną i duchowość gnostyczną.

Duchowość transcendentna jest pogłębioną religijnością, będącą formą poszukiwania nadprzyrodzoności w otaczającym nas świecie. Jest dążeniem do nawiązania kontaktu z Bogiem oraz poszukiwaniem doświadczeń religijnych. Duchowość transgresyjna jest skutkiem dążenia do doskonałości i realizowania ideału osobowościowego jako wzoru kierującego drogą życiową jednostki. Duchowość gnostyczna jest swoistą drogą poszukiwań inspirowanych koncepcjami New Age i religii pozachrześcijańskich, które wydają się atrakcyjne dla współczesnego człowieka. Autorka wyróżnia jeszcze wąskie rozumienie duchowości, które ogranicza religijność ponowoczesną do wiary w istnienie rzeczywistości innej niż ta, doświadczana empirycznie. Przebiera ona formy zindywidualizowanych przeżyć oraz emocjonalnych stanów, niezwiązanych z religią zinstytucjonalizowaną, niosących sens życia i moralność konstruowaną indywidualnie, obejmującą nie tylko człowieka, ale i świat zwierząt, a nawet cały wszechświat.

W pięciu rozdziałach empirycznych zostały zaprezentowane wyniki badań jakościowych, zrealizowanych w trzech uczelniach w latach 2012-2014: w Uniwersytecie Pedagogicznym im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie (studenci socjologii), w Uniwersytecie Jana Kochanowskiego (studenci pedagogiki oraz filologii polskiej) oraz Wszechnicy Świętokrzyskiej (studenci resocjalizacji). Zostało rozdanych 200 kwestionariusz, zebrano zaś 111 obszernych wypowiedzi (55,5% założonej próby badawczej). Studenci wypełniali kwestionariuszy w domu, czyli po zastanowieniu się, mniej lub bardziej spontanicznie, zapisując swoje punkty widzenia i argumentacje. Odpowiedzi udzielili zapewne ci studenci, którzy byli bardziej zainteresowani kwestią wiary, religij-

ności i duchowości. Jeżeli nawet zebrany materiał empiryczny nie jest reprezentatywny dla ogółu studentów z Kielc i Krakowa, to jednak był on tak zróżnicowany, że pozwolił bardzo dokładnie scharakteryzować opisane w rozdziale teoretycznym formy religijności i duchowości współczesnej.

W jednym z sondaży ogólnopolskich na początku XXI wieku ustalono, że 13 % badanych dorosłych Polaków uważało siebie ani za religijnych ani za uduchowionych, 55% - zarówno za religijnych jak i uduchowionych, 31% - za religijnych, ale nieuduchowionych i 2% - za uduchowionych, ale niereligijnych. Nie wiemy, co respondenci rozumieli pod słowem „duchowość”, ale z pewnością część spośród nich pojmowała ją jako odejście od tradycyjnej, zinstytucjonalizowanej religijności. Dzięki badaniom kielecko-krakowskim odsłaniają się przed nami bardzo zróżnicowane kontury nowej duchowości, która jest o wiele bardziej obecna w środowiskach studenckich, niż w całym społeczeństwie. Deklarowana duchowość nie jest w pełni autonomiczna, poza nielicznymi wyjątkami, wobec religii, ale jest wyraźnie zdystansowana wobec Kościoła katolickiego, do pewnego stopnia eklektyczna, będąca przejawem zindywidualizowanych poszukiwań w tym zakresie.

Analizy przedstawione w rozdziałach empirycznych ujawniły, jak bardzo zróżnicowane i nieprecyzyjne jest pojęcie duchowości w świadomości młodzieży akademickiej. Z jednej strony jest to pojęcie znane ze względu na swoje powiązania z religią i religijnością, ale z drugiej strony treści tego pojęcia zmieniają się, obejmują nie tylko zjawiska religijne, ale i przynależne do sfery zindywidualizowanej psychicznie, uwarunkowanej społecznie oraz odnoszonej do systemu wartości kulturowych. Poszerzeniu ulegają świeckie znaczenia nadawane pojęciu „duchowość”, które są odnoszone do różnych obszarów życia społecznego i kulturowego.

Znaczenia przypisywane nowemu pojęciu duchowości wiążą się z poszukiwaniem sensu życia i z etyką, która pozwala ukonkretnić zasady moralne. Dobro jako idea, rozbudowana refleksyjnością, jest nie tylko wskazywana mentalnie jako wartość absolutna, ale też behawioralnie jako zasada, którą należy kierować się w życiu. Czynienie dobra jest bowiem skutkiem istnienia duchowości. Chodzi tu nie tylko o dobro własne jako świadome wyznaczanie sobie celów życia, ale też rozmyślanie o innych ludziach i unikanie czynienia zła, które spowoduje ich krzywdę.

Badania socjologiczne zrealizowane przez Halinę Mielicką-Pawłowską oraz bardzo dokładnie zinterpretowane wyniki tych badań wniosły w sposób znaczący postęp w rozumieniu duchowości, zarówno religijnej, jak i niereligijnej. Z socjologicznego punktu widzenia niezwykle interesujące są postawy tych, którzy budują swoją duchowość w dystansie do Kościoła katolickiego, a nawet i do religii, konstruują swój system wartości zapewniających sens życia i zindywidualizowany system wartości i norm moralnych. Sama Autorka zaznacza, że dalsze badania prowadzone przez socjologów religii i przedstawicieli innych nauk społecznych i humanistycznych pozwolą jeszcze dokładniej opisać, zinterpretować i wyjaśnić pole treściowe pojęcia duchowości, precyzyjnie określić parametry religijności ponowoczesnej, ale także duchowości niereligijnej, która staje się źródłem wartości i sensu wykraczających poza jednostkę. Może być podstawą budowa-

nia ładu i więzi moralnych, co jest szczególnie ważne w warunkach ciągłego niepokoju, zagrożeń, ryzyka, niepewności, a nawet zagubienia i dezorientacji wielu ludzi współczesnych, w warunkach społecznego chaosu. Jest przede wszystkim drogą kształtowania się doskonałości wewnętrznej współczesnego człowieka.

W konkluzji recenzji chcę zaznaczyć, że zawartość treściowa ocenianej książki jest imponująca, a jej wartość metodologiczna godna naśladowania w innych badaniach na ten temat. Jest ona dziełem naukowym przemyślanym pod każdym względem, spójnym i logicznym, po które sięgną bez wątpienia wszyscy interesujący się problematyką duchowości, zwłaszcza socjologowie, psychologowie antropolodzy kultury, ale i religioznawcy i teologowie. Książka stanowi oryginalne i bardzo interesujące socjologiczne studium złożoności i wielowymiarowości przemian religijności i duchowości w dobie modernizacji, globalizacji, pluralizmu społeczno-kulturowego i indywidualizmu strukturalnego. Jej zaletą jest siła uzasadnień płynących z profesjonalnej analizy przede wszystkim tego, co powiedzieli o duchowości studenci kierunków społecznych i humanistycznych, interpretowanych w kontekście dotychczasowej literatury przedmiotu dotyczącej zwłaszcza tzw. nowej duchowości. Dla czytelnika cenną pomocą są uwagi końcowe i wykresy (schematy), a zwłaszcza podsumowanie wyników w „Zakończeniu”, pozwalające mu w sposób syntetyczny zhierarchizować uzyskane informacje. Nową duchowość należy rozpatrywać jako fenomen o charakterze indywidualnym, podmiotowym, doświadczeniowym i emocjonalnym oraz, co ów fenomen wyróżnia, jako przejaw osobistego poszukiwania *sacrum* bez pośrednictwa Kościoła.

W konkluzjach rozdziału siódmego i w „Zakończeniu” omawia się w sposób syntetyczny i uogólniony pojęcie duchowości funkcjonujące w świadomości studentów, a także postuluje się doskonalenie metod i technik badawczych nad nową duchowością. Autorka proponuje socjologom, z właściwą sobie trafnością, rozwijanie zainteresowania problematyką *sacrum*, uwolnionego z więzi instytucjonalnych, które jest czymś zmiennym, wędrującym, wszędobylskim, przesuującym się z miejsca na miejsce, pojawiającym się nawet w tych miejscach, z których wydawałoby się, że zostało ostatecznie wyparte.

Halina Mielicka-Pawłowska jest przekonana, że duchowość, a zwłaszcza duchowość niereligijna, jest ważnym tematem dla socjologów religii, niezależnie od tego, czy socjologia duchowości otrzyma w najbliższej przyszłości w Polsce pełną legitymizację. Znakiem rozpoznawczym nowej duchowości jest jej ambiwalentny, płynny i zmienny charakter, a na poziomie teoretycznym nie dość sprecyzowany, stosunek do religijności. W świetle zgromadzonych danych empirycznych nowa duchowość nie tyle jest poszerzeniem czy dopełnieniem dotychczasowych form i kształtów religijności, ile przeciwstawia się zinstytucjonalizowanym formom religijności, zwłaszcza religijności tradycyjnej. Coraz więcej ludzi współczesnych, w tym także badanych studentów, realizuje swoje potrzeby duchowe poza sferą religii, a niekiedy nawet poza sferą *sacrum*.

Recenzowane studium socjologiczne jest pozycją bardzo potrzebną w literaturze socjologicznej, szczególnie poprzez swoje walory poznawcze i eksplanacyjne. Stanowi też źródło szerokiej i uporządkowanej wiedzy dla specjalistów szukających syntez

i uogólnień na temat duchowości religijnej i niereligijnej, ale i dla osób zainteresowanych socjologią duchowości, sposobem jej uprawiania, paradygmatami i metodologią. Cel poznawczy, ważny w tego typu opracowaniach, został w pełni osiągnięty, nawet jeżeli niektóre pytania nie doczekały się, bo nie mogły doczekać się, ostatecznej odpowiedzi (np. bezdyskusyjne rozstrzygnięcie dotyczące kryteriów odróżniania religijności i duchowości). Opracowanie podejmuje ważne problemy współczesnej religijności i duchowości w świecie chrześcijańskim, stawia przed czytelnikiem ważne problemy filozoficzne, antropologiczne, psychologiczne i socjologiczne. Nie zawsze udziela ostatecznych odpowiedzi, ale prowokuje do stawiania dalszych pytań i namysłu nad kondycją duchową współczesnego świata. Nauka współczesna, w tym także antropologia i socjologia, podejmuje te problemy, które dawniej były zarezerwowane dla teologów i filozofów.

W empirycznej socjologii religii w Polsce publikacja pracy „Duchowość ponowoczesna”. Studium z zakresu socjologii jakościowej jest znaczącym wydarzeniem naukowym, wyznaczającym dalsze badania nad duchowością religijną i niereligijną w naszym kraju. Można wyrazić nadzieję, że tematyka religijnej i niereligijnej duchowości będzie kontynuowana w pracach polskich socjologów religii i antropologów kultury.

Janusz Mariański